

TÓTH KÁLMÁN

Egy Szabó Dezső-monográfia, amely olvastatja magát

Gróh Gáspár Szabó Dezső-könyvében új nézőpontból közelíti meg a 20. századi magyar irodalom egyik (ha nem éppen a) legvitatottabb és legellentmondásosabb személyiségének életművét. A munka alcíme könnyen dekódolható utalás Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* című könyvére, annak szemantikai fordítottja. Gróh ennek szerepét a bevezető részben úgy értelmezi, hogy az irodalommal kapcsolatos irodalmon kívüli elvárások, amelyek ellen az 1970-es évek második felétől kibontakozó prózafordulat lázadt, valójában nem a kommunista korszak termékei voltak, hanem a magyar irodalomban Szabó Dezső 1919-es, *Az elsodort falu* című, nagy hatású regényével váltak uralkodó paradigmává. A bevezető részben felvetett kérdés („író volt-e egyáltalán, vagy csupán az irodalomban is kalandozó politikai gondolkodó?”) a Szabó Dezső-i életmű kapcsán olyan, filozófiai és irodalomelméleti szempontból is kitüntetett jelentőségű alapproblémákat és lezár(hat)atlan vitákat idéz fel, mint az irodalmiság mibenlétének meghatározása vagy a jelentés uralhatóságának problematikája.

A szerző szerint az irodalmi formák és a közéleti törekvések összekapcsolása „a művészetekkel egyidős sajátosság, funkció, lehetőség”, amely teljesen legitim jelenség, így pusztán ezen az alapon egy életmű nem zárható ki az irodalmi szempontú vizsgálódás érdeklődési területéről. Ez az utóbbi évtizedek hazánkba is begyűrűző, nyugati „progresszív” irányzatának fényében már csak a nemzeti törekvések irodalmi képviselője esetén szorul magyarázatra, mivel az önelvű, az irodalmiság lényegének a hangzás és a jelentés összhatásában megképződő nyelvi artisztikumot tekintő irodalomszemlélet egyre inkább defenzívába szorul. És mivel szemben? A különféle valós vagy mesterségesen konstruált, elnyomottként tételezett kisebbségek „felszabadítását” a nagybetűs Társadalmi Igazságosság

nevében követelő totalitárius törekvésekkel szemben, melyek az irodalmat ismét az irodalmon kívüli szempontok alapján ítélik meg.

A könyv első fejezete (Író? Vagy mégsem?) az írói pályára lépés hátterében rekonstruálható történelmi és szellemi hatásokat mutatja be *Az elsodort falu* megírásáig, vagyis azt a szakításokkal és ellentmondásokkal teli folyamatot, amely során Szabó Dezső eljutott ahhoz, hogy önmagát íróként pozicionálja. Gróh ennek a folyamatnak a bemutatásában a hozzáférhető legközvetlenebb forrásokra, Szabó Dezső autobiografikus szövegeire, leveleire, valamint kortársaktól származó visszaemlékezésekre támaszkodik, nem feledkezve meg az ezekkel kapcsolatos kritikai reflexió szükségességéről sem. Szabó írói mivoltának problematikus volta a szerző szerint abból fakad, hogy a 19. század nagy magyar íróival szemben nem ismerte fel: egymásra gyakorolt kölcsönhatásaik ellenére az irodalom és a politika két különböző szféra. Ezért aztán úgy gondolta, hogy az irodalmon keresztül gyakorolhat döntő befolyást a politikai folyamatokra. A felhozott példák (Kemény, Kölcsey, Eötvös, Jókai és Mikszáth) esetében az írói és a politikusi, politikai gondolkodói tevékenység jól elválasztható egymástól, míg Szabó Dezső a szerző szerint „azért lett író, mert nem (csak) író akart lenni. Akárhogy is nézzük: közéletisége, politikai működése nem egy író eltévedése, inkább megfordítva: elbeszélései, regényei, szépírói működése utal inkább a közéleti ember irodalomba keveredésére. Ami igazán maradandó életművében az politikai, közéleti jelentése által az.” (65.) Irodalomfelfogása, az írók közéleti szerepvállalásával kapcsolatban megfogalmazott elvárásai azonban óriási befolyást gyakoroltak írókra és olvasókra egyaránt, és az ő nyomán vált a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó politikai esszé műfaja elfogadottá a magyar irodalomban.

A Szabó Dezső életei címet viselő második fejezet az *Életeim* címet viselő önéletírásának értelmezésére tesz kísérletet. Gróh szerint ez az egyetlen műve Szabó Dezsőnek, melyben olykor szerethető módon mutatkozik meg. (71.) Az író halála miatt befejezetlenül maradt autobiográfia, melynek elsődleges célja az önigazolás volt, főként gyermek- és ifjúkorát mutatja be, és épp ott akad el, „ahol az írói életút igazából kezdődik”. (73.) A szerző itt is irodalomelméletileg reflektált módon közelít a vizsgált szöveghez, és felhívja az olvasó figyelmét a mű írói alkotás mivoltára, mely nem mindenben tekinthető hiteles valóságábrázolásnak, és a megírás idejének látásmódját közvetíti. (Ezek a megállapítások egyébként az autobiográfia műfajának általánosan érvényes sajátosságaira utalnak.)

Szabó Dezső irodalomfelfogásának alapjai Gróh szerint már iskolás éveitől kialakultak, hiszen már ötévesen jól olvasott, és csak nyolcévesen került a kolozsvári református kollégiumba. Családjában (különösen édesanyja számára) az irodalom nem művészet volt, „hanem életpótlék, életük valósága, ami úgy kellett nekik, mint az ital az alkoholbetegnek”. (74.) Ilyen családi háttérrel valóban nem csoda, hogy Szabó Dezső soha nem tudta elfogadni kiindulási alapként az irodalom autonómiáját. Az Eötvös-kollégistaként finnugor nyelvésznek készülő Szabó Dezső párizsi tanulmányútjáról hazatérve végérvényesen szakít a nyelvtudomány-nal, és a közéletet befolyásolni akaró becsvágya vezeti az írói pályára. A *Nyugat* szerzői közé is egy politikai témájú, Tisza Istvánnal polemizáló, rendszerkritikus írásával kerül be, de végig idegennek érzi magát ebben a közegben. A *Nyugathoz* és köréhez fűződő kapcsolata meghatározó jelentőségű Szabó pályájának alakulása szempontjából, ugyanakkor rendkívül ellentmondásos is. Az ennek a bemutatására vállalkozó alfejezet nemcsak irodalomtörténeti, de lélektani nézőpontból is kifejezetten érdekes értelmezését nyújtja annak, ahogy az *Életeim* írója a túlélő utólagos perspektívájából látta (láttatta) a *Nyugat* első nemzedékének legkiemelkedőbb alakjait és a kor szellemi életének más kiválóságait (Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Jászi Oszkár, Lesznai Anna).

A szerző Szabó Dezső autobiográfiája alapján kísérletet tesz az abban tetten érhető irodalomtörténeti elképzelések rekonstruálására, melynek során külön alfejezetet szentel a nemzetkarakterológia problémájának is. Szerinte Szabó Dezső számára „a világ nemzeti sokszínűsége pótolhatatlan érték”, és a magyarságra vonatkozó elképzelései „a magyar irodalom klasszikusainak értékeire épülnek”. (90.) Gróh Gáspár értelmezésében az író a nemzetet nevezte „faj”-nak, a nemzeti paradigma melletti elkötelezettsége, európai műveltsége és egyetemességigénye egyaránt távol tartották őt a „programszerű nemzetföldről” és az „etnocentrikus befelé fordulástól”. (92.)

A romantika abszolutizálása és relativitása című harmadik fejezet Szabó Dezső Berzsenyi- és Eötvös-tanulmányait veszi górcső alá. Rámutat arra a kevésbé ismert tényre, hogy az írónak kulcsszerepe volt Berzsenyi újrafelfedezésében, és nézetei Németh László Berzsenyi-értelmezésére is nagy hatással voltak. Szabó Dezső szerint Berzsenyi romantikus alkat volt, és a klasszicizmus megkötöttségeit túlfeszítő, kivételes nyelvteremtő ereje tette lehetővé Vörösmarty romantikus költői nyelvét. Eötvös leg-

ismertebb regénye, *A falu jegyzője* Szabó számára az általa megvalósítani akart regényeszményt képviselte, és a regényt értelmező tanulmány elemzésében Gróh meggyőzően mutatja ki Péterfy Jenő hatását. Szabó az eredendően nem romantikus alkatú Eötvös e regényében megnyilvánuló romanticizmusát a társadalmi igazságtalanságok miatt felgyülemlett elkeseredéssel és haraggal magyarázta, és értékelésében visszautasította „azt az ő korában már kötelező elvárást, hogy egy regény művészségének a lélektani hitelesség elengedhetetlen feltétele”. (123.)

Gróh külön fejezetet szentel Szabó Dezső Ady Endréhez való viszonyulásának, amely központi jelentőségűnek tűnik számára, és már a korábbi fejezetekben is foglalkozott vele érintőlegesen. Szabónak a kortársai közül Ady volt az egyetlen, akit magával egyenrangú zseninek tartott. Viszonylag későn ismerte meg költészetét, de akkor elementáris hatást gyakorolt rá. Ady személyiségét gyakran bírálta, alakmását Farkas Miklós néven *Az elsodort faluban* is szerepeltette, de ez a kritikus ábrázolás paradox módon pozitívan befolyásolta Ady megítélését, hozzájárulva kultuszának újjászületéséhez, mivel „az utókor a költő önpusztítását egy romlásába rohanó korszak számlájára írta”. (134.)

Szabó Dezső három tanulmányt írt Ady költészetéről, és egész pályafutása során gyakran utalt rá. Az Ady költészetével kapcsolatos viták politikai jelentősége igazolta az irodalom politikaformáló erejéről vallott nézeteit. Gróh ezzel kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy utólagos nézőpontból Ady profetikus szerepét és írásainak politikaformáló erejét „a 19. századból itt felejtett irodalomkép” tette lehetővé, melyet egyre inkább felváltott a tömegmédiá közvélemény-formáló ereje, és ezt a húszas évektől Szabónak is meg kellett tapasztalnia a műveit övező tudatos hallgatásban. Ezért ahhoz, „hogy valamilyen hatása mégis legyen, el kellett szakadnia az irodalomtól”. (135.) Az író Adyt Petőfi mellé helyezi, és „a fajiság kategóriát használva azonos értékű, mégis sok vonásában szembeállítható teljesítményként elemzi Petőfi és Ady költészetét”. A „dualista Magyarország hivatalossága” által lejáratott „nemzet” kifejezést a szerző szerint Szabó tudatosan kerülte, és helyette a „magyar faj” fogalmat használta, amely alatt „nemcsak biológiai, hanem kulturális értelemben is” felfogott, beleszületésen alapuló közösséget értett. Gondolatrendszerében az egész emberiség ilyen részközösségekből épül fel, és az ezek közötti hierarchia gondolata távol állt tőle. (141.) Petőfit és Adyt egyaránt forradalmi költőként értelmezte, majd 1919-ben külön tanulmányt is írt

A *forradalmas Ady* címmel. Az őszirózsás forradalomtól, majd a Tanácsköztársaságtól egyaránt „Ady forradalmának” megvalósítását várta, de (nemzedéktársainak többségéhez hasonlóan) mindkettőben nagyon hamar csalódnia kellett.

Külön alfejezet vizsgálja az író sajátos Ady-értelmezésének és satirikus stílusának József Attilára gyakorolt hatását, mely Babits költészetének megítélésével kapcsolatos véleményükben is tetten érhető. (158–159.) Az ezt követő alfejezetben a Szabó Dezső által egyébként tagadott Ady–Móricz–Szabó Dezső „faji triász” fogalma kapcsán Gróh Gáspárnak minden bizonnyal igaza van, amikor Szabó politikai gondolkodói teljesítményét írói tevékenysége elé helyezi, és az életművön belül is alárendelve látja az írói szerepet a közéleti ambícióknak. Tagadhatatlan viszont Szabó Dezső prózájának expresszív nyelvi kifejezőereje, melyet a politikai eszméivel nem rokonszenvező irodalomtudósok közül is többen a modern magyar próza jelentős teljesítményei közé soroltak. Ezt mintha a könyve vezérfonalának alátámasztása érdekében szándékoltan alulértékelné. Talán nem tévedünk nagyot, ha műveinek esztétikai értékét illetően az utóbbi évtizedekben szintén vitatott Móricz egyértelmű elébe helyezését is erre vezetjük vissza. Igen figyelemreméltó értelmezését nyújtja viszont *Az elsodort falu* Farkas Miklósában tetten érhető Ady-képnek, melyen keresztül valójában az Ady által képviselt gondolatiság és szellemi magatartásminta helyébe a saját maga által képviselt aktív cselekvést állítja Bőjthe János alakján keresztül. Gróh szerint „ez nem más, mint lelki és intellektuális értelemben vett apagyilkossági kísérlet, de olyan tiszteletteljes, hogy a mestere helyét elfoglalni készülő tanítvány lázadása jószerevével észrevehetően.” (163.)

Szabó Dezső irodalomtörténettel kapcsolatos elmarasztaló véleményét Gróh Gáspár irodalomfelfogásának sajátosságaira vezeti vissza. Kora jeles irodalomtörténészeinek (Horváth János, Pintér Jenő, Császár Elemér) munkásságával kapcsolatban megfogalmazott, személyeskedő és igazságtalan elemeket is bőven tartalmazó bírálataival Szabó Dezső a szerző szerint azok tanárképzésen keresztül megnyilvánuló, a felnövekvő generációk gondolkodását formáló befolyását, kánonképzési monopóliumát támadta, „amikor a maga irodalomfelfogásának elsőbbségét és felsőbbbbségét kívánta bizonyítani”. (175.)

A szerző külön fejezetben vizsgálja Szabó Dezső Babits-hoz való viszonyulását, akivel nem csak az általa Ady halála után „meglehetősen egyér-

telmúséggel” betöltött irodalmi vezérszerep miatt rivalizált. Ellentétük az irodalom feladatával kapcsolatos eltérő vélekedésük, az öncélú, illetve a társadalmi problémák megoldása iránt elkötelezett művészeteszményeik ütközéséből fakadt. Ennek ellenére a szerző meggyőző érvekkel támasztja alá, hogy gondolkodásuk valójában nem állt annyira távol egymásétól, amit a „keresztény kurzus” irodalompolitikájával való szembenállásuk, kiállásuk az irodalom sokszínűségéért, valamint az írástudók felelősségével kapcsolatos nézeteik hasonlósága bizonyít. Hasonlóan vélekedtek a magyar népi kultúra beilleszthetőségéről is a modernség keretei közé.

A könyv zárófejezete, melynek címe megegyezik a kötet alcímével, Szabó Dezső utolsó regényeit (regénykísérleteit) és az irodalomból való (a szecesszió eredeti értelmében vett) kivonulásának kontextusait helyezi vizsgálódásának homlokterébe. A *Segítség!* szobrász főhőse, Boór Bálint alakja számos párhuzamot mutat megalkotója helyzetével és szerepkonfliktusával: „a regény az ő segélykiáltása”. (226.) A regényben megjelenő szatirikus társadalomkritika, a korszak több jelentős közszereplőjének a kortársak számára könnyen dekódolható karikatúrái valós tényeken „és (többnyire nem alaptalan) pletykákon” alapulnak, és bizonyítékai az ellenforradalmi rendszerrel való szembenállásának. Szabó Dezső csak a dualista rendszer háborús összeomláshoz és Trianonhoz vezető hibáinak megismétlését, „a posztfeudális Magyarország restaurációját” látta a bethleni konszolidáció korszakában, mely „a megvert s elbukott magyarság tönkretrevőinek uralmát hozta vissza, s ezzel a háború előtti progresszió végképp elbukott”. (223.)

A *Segítség!* Gróh szerint azt példázza, hogy sem a művészet, sem a sajtó, sem a politika „nem engedi, hogy a nagy formátumú, felelős alkotó megjelenítse a nyilvánosságban nemzetmentő programját”. (240.) Szabó Dezső ennek ellenére egész életében hű maradt önmagához, nemzete iránti elkötelezettsége és meg nem alkuvása az irodalomból való kivonulása után is töretlen maradt, és „folyamatos rendszerkritikájának, elemzéseinek, vitacikkeinek” hatása „beépült az írók mozgalmaiba, a közgondolkodásba, a magyar mentalitás- és eszmetörténetbe”. (242.)

Gróh Gáspár könyve értő és új szempontokat felvető közelítés Szabó Dezső életművéhez, mely az irodalom és a politikai gondolkodás, az írói és a közéleti szerepre való törekvés határvidékén helyezhető el. Hivatkozott forrásokkal alátámasztott, egyéni hangvétellű, esszéisztikus tanulmányok laza és átfedéseket is mutató füzére, mely a vizsgált korszak szellemi

élete iránt érdeklődő olvasó számára különleges szellemi élményt kínál, és a bevezető végén megfogalmazott célkitűzésnek eleget téve vélhetően számos olvasóját fogja arra indítani, „hogy bátran vállalkozzanak arra a kalandra, amit a Szabó Dezső-életműben tett utazás jelent”. (10.)

Gróh Gáspár 2020: *Szabó Dezső. Kivezetés a szépirodalomból*. H. n., MMA Kiadó.